

**Theoretical and
Methodological
Problems of the
Approach to the
Black Economy**

LUCIAN-LIVIU ALBU

Following an identification of the specificity of black economy, a technical way of evaluating its magnitude is put forward.

The model is tested against the empirical data on the Romanian economy. The estimation is that a very high proportion of GNP may be accounted for by the activities undertaken in the sector of black economy. When the level of taxation is 30%, the black market may cover as much as 38% of GNP.

PROBLEME TEORETICO-METOLOGICE ALE ABORDĂRII ECONOMIEI ASCUNSE*

Economia ascunsă: o încercare de evaluare

C opusul științei economice, abia recent, în ultimii 15-20 ani, a început să cuprindă și problematica acelor activități economice care "scapă" înregistrările statistice standard. Această zonă a economiei naționale, misterioasă și doar fragmentar cunoscută, apare în literatura de specialitate sub diverse denumiri: economie sau piață neagră; economie ilegală sau ascunsă; economie sau piață paralelă; economie subterană etc. Cert este că, misterioasă sau ilegală, paralelă sau ascunsă, efectele acestei economii se fac simțite, tot mai vizibil, în planul așa-numitei economii oficiale sau albe. Probabil că noi nici nu bănuim amplitudinea efectelor, posibilitatea ca, din umbră, această economie, aflată în evidență proliferare, să-și întindă tentaculele, să ajungă chiar să infuzeze anumite orientări în economia oficială, care la prima vedere pot apărea surprinzătoare.

Importanța cercetării economiei ascunse rezidă, printre altele, în aceea că ea are un impact major pe plan social, fiind în strânsă legătură cu o serie de fenomene care preocupă națiunile și comunitatea internațională în cel mai

*) Studiul face parte dintr-un proiect fellowship subvenționat prin programul ACE-Phare 1994 al Comisiei Europene (Contract Nr. 94-0139-F: "La modélisation de l'économie souterraine et des politiques fiscales").

înalt grad, precum: corupția; organizațiile de tip mafiot; proliferarea consumului de droguri și alcoolismul; infracțiunile de diverse tipuri; exploatarea muncii (inclusiv a copiilor) prin intermediul "bursei negre"; planificarea familială, emigrația și încălcarea drepturilor omului; așa-numita spălare a banilor murdar; poluarea mediului etc.

Ar fi însă o eroare să asociem economia ascunsă numai acestor fenomene negative. Trebuie menționat, în primul rând, că economia ascunsă a apărut și s-a dezvoltat tocmai pentru acoperirea unor domenii și necesități pe care economia oficială le-a lăsat descooperite, într-o mai mare sau mai mică măsură. De aceea, economiei oficiale, suportului său legislativ și instituțional trebuie să li se impune, mai degrabă, existența și extinderea economiei ascunse.

Prin atuurile economiei ascunse, din care însăși economia oficială ar avea de învățat, menționăm: inexistența, practic, a birocrației; un sistem dinamic și eficient de circulație a informațiilor; sisteme flexibile, eficiente, bazate pe reguli nescrise, dar coerente și riguroase de organizare; impactul direct și rapid în planul vieții cotidiene a familiei și indivizilor; alocarea eficientă a resurselor în funcție de modificările survenite pe piețele reale; asigurarea coordonării acțiunilor pe piață pentru atingerea unui anumit scop; sistem eficient, activ, înglobând rapid inovațiile, pentru încheierea și derularea afacerilor și a tranzacțiilor etc. Din punctul de vedere al participanților direcți și al beneficiarilor economiei ascunse (întreprinzători, familii sau indivizi) se desprind o serie de aspecte, cum sunt: suplimentarea veniturilor prin prestarea de muncă în afara celei din economia oficială, pe de o parte, și prin intermediul evaziunii fiscale practice pe piața muncii la negru, pe de altă parte; libertatea ofertanților de muncă în alegerea mărimei și perioadei timpului de lucru; inexistența, practic, a alienării, căci piața muncii ascunse este mai favorabilă relațiilor sociale decât piața regulată impersonală; încasarea rapidă și în numerar a

sumelor; operativitate în derularea tranzacțiilor; posibilitatea fructificării și a dezvoltării unor îndemâneri și abilități ale ofertanților de muncă, pentru care ei nu găsesc cerere pe piața oficială a muncii etc.

Printre problemele privind economia ascunsă, care preocupa, în prezent, comunitatea cercetătorilor din domeniul economic, mentionăm: definirea și sfera de cuprindere; impactul asupra comportamentului gospodăriilor și implicit asupra economiei oficiale; estimarea dimensiunii acestui tip de economie, a impactului ei și evidențierea acestora sub forma unor statistică; construirea unui sistem integrat de evidență statistică care să cuprindă economia oficială, gospodăriile populației și, pe cât posibil, unele estimări privind economia ascunsă; elaborarea unor modele speciale pentru studierea comportamentului sistemelor evoluând în condiții de dezechilibru, non-linearitate, discontinuitate și apariție a haosului, așa cum poate fi uneori situația pe piață ascunsă etc.

Unele dintre aceste probleme vor fi tratate în continuare.

Definirea și sfera de cuprindere

În legătură cu economia ascunsă sau neînregistrată, apar în literatura de specialitate diverse acceptări, unele mai largi altele mai restrânse. Considerăm utilă trecerea în revistă a acestora întrucât astfel vor putea fi identificate domeniile cu care se interferează, de multe ori, economia ascunsă propriu-zisă, pe care o considerăm a fi cea denumită în literatură drept economie neagră (black economy).

Conform dicționarului de economie Penguin, ediția a treia, economia neagră este acea parte a activității economice a unei țări care nu este înregistrată în conturile venitului național, cu toate că ea implică producția de bunuri și servicii. Tranzacțiile în economia

PROBLEME TEORETICO-METODOLOGICE

neagră sunt realizate fie prin barter fie prin cash, care nu este declarat ca venit pentru impozitare. S-a estimat că, în țările industrializate, economia neagră este echivalentă, în medie, cu aproximativ 10% din PIB, conform aceluiași dicționar. După alte surse, economia neagră reprezintă între 4-6% din PIB.

Rezultă că statisticile oficiale actuale conțin un volum al activității economice subevaluat într-o proporție importantă. Efectele economiei negre se regăsesc însă, înregistrate, de această dată, în cadrul unor alți indicatori economici cum ar fi consumul populației, volumul de mărfuri cumpărate de pe piață etc., ceea ce altereză, uneori semnificativ, corelațiile macroeconomice și concluziile analizelor economice bazate pe datele statistice oficiale.

Economia neagră este în legătură directă cu **fraudă și evaziunea fiscală**. Se vorbește de **fraudă fiscală** atunci când are loc sustragerea de la fisc a unei părți a veniturilor sau returnarea fondurilor pentru evitarea plății unui impozit sau pentru a beneficia de degrevări, respectiv de rambursări nejustificate. Există, astfel, veritabile industrii ale fraudei fiscale, care nu ezită să producă facturi false, exporturi false și societăți fictive pentru a beneficia de reduceri ale TVA-ului asupra exporturilor.

Evaziunea fiscală este de altă natură. Ea permite evitarea unui impozit legal, realizând actul pe care legislația îl cere pentru a evita impozitul. Astfel, cel care realizează o mai bună izolare a apartamentului său și beneficiază, astfel, de o reducere a impozitului nu face o fraudă. Evident, în acest caz este vorba de o evaziune legală. Desigur, există evaziuni mai subtile care profită de complexitatea textelor de lege și care adesea sunt vecine fraudei.

Economia neagră, se referă, de obicei, la acele tranzacții economice cash neînregistrate care reprezintă, de fapt, o evitare ilegală a impozitelor și taxelor.

Frontiera între economia oficială înregistrată și economia neagră nu este clar

trasată. Astfel, dacă un zugrav își zugrăvește propria sa casă, nimeni nu ar argumenta că el ar trebui să plătească impozit pe venituri inexistente; dar ce se întâmplă dacă el zugrăvește casa unui prieten în schimbul reparării mașinii sale de către acesta? sau ce se întâmplă dacă zugravul muncește pentru alți oameni în timpul său liber pentru plăti cash? Unii ar exclude al doilea exemplu, dar l-ar include pe al treilea în definiția economiei negre. Prin natura sa, este practic imposibil să se cuantifice exact gradul de extindere al economiei negre.

Intr-o abordare mai largă, economia ascunsă ar putea fi extinsă asupra **economiei non-monetare**. În legătură cu aceasta, este unanim acceptată existența, chiar în țările dezvoltate, a unor forme ale economiei fără schimb monetar, în paralel cu aceea principală, de schimb monetar, de care se ocupă esențialmente știința economică. În ceea ce privește, însă, rolul și importanța celor două tipuri de economie, părerile sunt împărțite. În timp ce unii consideră economia non-monetară drept un rezidu al trecutului, alții îi atribuie un rol major în cadrul economiei naționale.

Economia familială sau **domestică** reprezintă prima componentă a economiei non-monetare. Referindu-se la activitatea economică a gospodăriilor populației, ea reprezintă un suport esențial pentru **economia monetară**. Valoarea producției gospodăriilor este estimată la 40-50% din PNB, în cele mai multe țări occidentale. Deși distribuția venitului în natură realizat în gospodării este diferită de distribuția obișnuită a venitului, se consideră că noțiunea de bunăstare, utilizată în știința economică ar trebui să includă și producția gospodăriei.

În anul 1975, INSEE din Paris a realizat un studiu pentru estimarea producției casnice, ajungând la rezultate surprinzătoare. Astfel, dacă munca realizată în sănul familiei, atât pentru transformarea achizițiilor de pe piață în bunuri de consum, cât și pentru creșterea copiilor, ar fi fost făcută de menajere

și de femeile de serviciu, remunerația lor ar fi reprezentat aproape 50% din valoarea producției "oficiale", evaluată pe baza PIB. Dacă s-ar fi plătit la prețul de pe piață toate serviciile produse de gospodării, acest procent s-ar fi ridicat la 65%. În fine, dacă familiile vindeau toată munca realizată în gospodărie întreprinderilor, ele ar fi obținut o sumă egală cu 77% din PIB.

Departă de a se diminua, economia de tip non-monetar are peste tot tendința de creștere odată cu reducerea duratei de muncă în economia oficială. Dacă în 1968, 4 milioane de francezi practicau meserii mărunte variate și de scurtă durată, astăzi numărul lor depășește 13 milioane.

Așa-numita **economie de conviețuire** sau **economia convivială** reprezintă o extensie naturală a economiei familiale. Ea se referă la activitatea spontană sau organizată a bisericilor, asociațiilor de caritate, a celor de tip "loisir" pentru vârstă a treia etc. Caracterul benevol al unei mari părți a acestor activități și suprapunerea lor parțială peste economia familială face dificilă o estimare exactă a "producției" lor.

Mărimea și dinamica economiei negre

Pentru estimarea dimensiunii economiei negre există două posibilități de abordare. Prima dintre ele este o abordare monetară la nivel **macroeconomic**, care permite evaluarea indirectă a ponderii economiei negre în PIB. Ea utilizează indicatorii

agregati la nivel de economie națională.

Cea de-a doua abordare se bazează pe metoda sondajului **statistic**, datele fiind culese pe bază de chestionare direct de la populație. Ea permite estimarea ponderii economiei negre în cadrul gospodăriei și se concentrează, în special, pe studierea comportamentului familiei și a procesului de ajustare a acestuia în raporturile cu economia oficială și cu fiscal, pe de o parte, și cu economia neagră, pe de altă parte.

Metoda indirectă de estimare a economiei negre se bazează pe cererea de monedă. Este de înțeles că o rată înaltă a impozitării conduce la evaziune, care, la rândul său, crește cererea de bani.

Pentru modelarea comportamentului sunt necesare următoarele variabile:

C = banii deținuți de public

P = indicele prețurilor

Y = PIB real

i = rata dobânzii la banii ținuți în conturi la bancă

π = rata inflației

CON/Y = consumul privat ca pondere în PIB

t = totalul impozitelor ca pondere în PIB

θ = parametru de ajustare a stocurilor ($0 \leq \theta \leq 1$)

Modelul a fost construit de către Klovland (1980) și aplicat pe cazul economiei norvegiene.

Ecuatiile modelului sunt:

$$(1) \quad \ln C^* - \ln C_{-1} = \theta (\ln C^* - \ln C_{-1})$$

unde C^* este cererea de bani pe termen lung.

$$(2) \quad \ln \frac{C^*}{P} = \alpha_0 + \alpha_1 \ln Y + \alpha_2 i + \alpha_3 \pi + \alpha_4 \frac{CON}{Y} + \alpha_5 t$$

Pentru estimarea coeficientului s-au folosit datele anuale din perioada 1952-1978.

Calculele au dat următoarele rezultate:

$$(3) \quad \ln \frac{C}{P} = 1,250 + 0,309 \ln Y - 0,024 i + 0,003 \pi + 0,001 \frac{CON}{Y} + 0,007 t + 0,534 \ln \frac{C}{P}$$

PROBLEME TEORETICO-METOLOGICE

Pentru a estima mărimea economiei negre s-a rescris (3) astfel:

$$(4) \quad \ln C = \ln P + Z \hat{\alpha} + \hat{\alpha}_{st}$$

unde termenul $Z \hat{\alpha}$ include coeficienții α și variabilele, exceptând rata impozitară. $\hat{\alpha}$ și $\hat{\alpha}_{st}$ sunt valorile estimate.

Estimarea valorii banilor deținuți de public la timpul ... este:

$$(5) \quad \hat{C}_t = \exp(\ln P_t + Z_t \hat{\alpha} + \hat{\alpha}_{st})$$

În ideea obținerii unei estimări a mărimi economiei negre în cazul Norvegiei s-a ales 1952 ca an de bază. Astfel, dacă rata impozitară a rămas la nivelul din 1952, valoarea estimată a banilor deținuți ar fi:

$$(6) \quad \hat{C}_{52,t} = \exp(\ln P_t + Z_t \hat{\alpha} + \hat{\alpha}_{st52})$$

Diferența, $\Delta C_t = \hat{C}_t - \hat{C}_{52,t}$, ar putea da creșterea sumei de bani necesară alimentării părții aferente ratei de evaziune a economiei, comparată cu nevoia de monedă în cazul în care rata impozitară ar fi rămas la nivelul din 1952. De asemenea, s-a presupus că nici o rată de evaziune nu a avut loc în 1952 sau în anii următori.

ΔC_t ar putea deci reprezenta un estimator al întregii circulații monetare în economia neagră la timpul respectiv, introducând observațiile pentru variabilele

$$(9) \quad Y_{78}^B = V_{1,78} \times \Delta C_{78} = 5,0 \times 2,9 = 14,5 \text{ mld N kr}$$

și

$$(10) \quad \frac{Y_{78}^B}{Y_{78}} = 0,063 \rightarrow 6,3\% - \text{ponderea economiei negre în PIB în 1978.}$$

Klovland, folosind o definiție mai restrânsă a masei monetare, a ajuns la o viteză mai mare a banilor, de 6,7, iar, ca procentaj în PIB, economia neagră reprezinta, în această variantă, 9,2%.

Din ecuațiile (8) și (9) rezultă astfel:

$$(11) \quad V_{1,t} = \frac{Y_t}{M_{1,t} - \Delta C_t}$$

și

exogene presupuse, Isachsen și Strom au obținut pentru $t = 1978$:

$$(7) \quad \Delta C_{1978} = 2,9 \text{ miliarde coroane norvegiene.}$$

Pentru a completa expunerea, este nevoie de estimarea vitezei de circulație a veniturilor bănești, deoarece sistemul norvegian de transfer (bank-giro system) a fost lărgit prin includerea unei fracții din banii ținuți în conturile bancare. Astfel, balanța tranzacțiilor folosite, M_1 , cuprinde totalul monedei (banilor cash), cecurile obișnuite, salariile, depozitele postale de transfer și 10% din totalul banilor din conturile bancare curente.

Se presupune că vîteza veniturilor bănești în economia neagră este egală cu cea a lui M_1 în părțile oficiale ale economiei. Se obține:

$$(8) \quad V_{1,78} = \frac{Y_{78}}{M_{1,78} - \Delta C_{78}}$$

unde $V_{1,78}$ = viteza de circulație,
 Y_{78} = PIB-ul oficial în 1978,
 $M_{1,78}$ = masa monetară M_1 în 1978,
 ΔC_{78} = estimată în ecuația (7)

Notând cu Y_{78}^B = contribuția în PIB a economiei negre în 1978, obținem:

$$(12) \quad Y_{78}^B = V_{1,78} \times \Delta C_{78}$$

$$\text{rezultă: } \frac{Y_{78}^B}{Y_{78}} = \frac{Y_{78}}{M_{1,78} - \Delta C_{78}} =$$

ponderea economiei negre în PIB.

Pentru Norvegia s-au obținut datele:

	$\frac{Y^B}{\tau} \times 100\%$
1971	1,3
1972	1,4
1973	0,6
1974	0,8
1975	2,6
1976	4,3
1977	4,7
1978	6,3

Au fost aduse critici numeroase modelului, din motive lesne de înțeles. Deși credibilitatea estimărilor e mică, în primul rând datorită oscilațiilor foarte mari de la un an la altul, greu de presupus, de altfel, modelul poate fi utilizat pentru o estimare inițială, grosieră. Dezvoltări ulterioare l-ar putea face mai credibil.

Alte critici aduse modelului se referă la includerea așa-numitelor "bank-giro", care cer ca, la încasare, băncile plătitoare să păstreze o copie a ordinului (actului) de transfer. Aceste copii pot fi ușor controlate de organele de control financiar, ceea ce face ca tranzacțiile pe piața neagră să evite astfel de transferuri. Ar fi de așteptat ca plata prin cercuri să fie mai atrăgătoare, căci posibilitățile de descoperire a evaziunii sunt mai reduse. În SUA, începând de la mijlocul anilor '71 se remarcă introducerea de inovații în aranjamentele financiare, ceea ce a făcut ca la anumite intervale să apară o misterioasă așa-numită "pierdere de bani" (datorată, desigur, datelor înregistrate, ca efecte ale creșterii evaziunii fiscale).

Aplicarea celei de-a doua metode de investigare, aceea a sondajului direct, pe baza chestionarelor, practicată în țări precum Norvegia, Danemarca, Olanda, SUA, a condus la o serie de concluzii importante, dintre care le prezintăm în continuare pe următoarele:

- mai mult de 33% din populația adultă, într-o perioadă de 12 luni, a cumpărat și/sau a vândut cel puțin o dată servicii de muncă ascunsă;
- circa 80% din serviciile procurate

pe piața neagră sunt plătite în cash;

- oamenii (atât în calitate de oferanți, cât și de solicitatori) sunt satisfăcuți de calitatea muncii și în general ei găsesc serviciile negre mai ușor disponibile decât cele de pe piață albă;

- circa 4/5 din populație crede că oamenii, în general, găsesc piața muncii ascunse acceptabilă și 2/3 se așteaptă ca să devină și mai acceptabilă. De asemenea, circa 2/3 din populație prevede o creștere a pieței muncii ascunse;

- imperfecta informație pe piața muncii ascunse face ca regulile mecanice ale prețului ("mechanical pricing rules") să predomine mai mult decât o adjudecare Walrasiană. În Norvegia, de exemplu, în unele relații comerciale apelarea la piața neagră, mai mult decât la cea albă, salvează pe cumpărător de plata impozitului pe valoarea adăugată (20%) și pe vânzător de plata taxei marginale pe venitul său (care în medie a fost stabilită la 50% în 1982);

- aplicarea unui model, bazat pe o funcție de plată a impozitului adaptată regulilor de impozitare existente (în Norvegia, în spate) și pe o funcție aditivă de utilitate, relevă că, pentru cuplurile familiale, reducerea orelor de muncă în economia regulată pentru unul din membrii cuplului face ca celălalt să lucreze mai mult în economia ascunsă.

Pentru estimarea ratei de evaziune a cuplurilor se folosește următorul model:

Se presupune că doar soția solicită să lucreze în economia neagră. Funcția-obiectiv a cuplului este de a maximiza utilitatea așteptată pentru cuplu. De asemenea, se presupune că o creștere a timpului liber pentru unul atrage o creștere a cererii de timp liber pentru celălalt membru al cuplului. Soțul are ore fixate de lucru (L_M), rată a salariului dată (WM) și un venit non-muncă provenit de la avere (YM,D). Deci, sumele venitului preimpozitat sunt:

$$(1) \quad Y_M = Y_{M,D} + W_M \times L_M$$

PROBLEME TEORETICO-METOLOGICHE

Uneori, el are posibilitatea unei rate de evaziune prin declararea incorectă a venitului anual. Ponderea neraportării este notată h , astfel că venitul netaxat devine:

$$XM = h \times YM$$

Sotia nu are venit din capital și doar ea lucrează în sectorul negru, unde nu plătește nici un impozit. Ea poate liber decide asupra orelor de lucru.

Deci:

$$(2) \quad YF = XF = WB \times LB$$

unde: YF = venitul soției

XF = venitul soției neînregistrat

WB = rata salariului în sectorul

$$(3) \quad \max_{h, LB} ((1 - P) \times U(C_n) + P \times U(C_d) - G(L_B, \bar{L}_M))$$

unde:

$$(4) \quad C_n = YM - T(h \times YM) + WB - LB$$

$$(5) \quad C_d = YM - T(YM) + T(WB \times LB) - f(h \times YM + WB \times LB)$$

C_n = venitul (sau consumul) dacă nu este descoperit,

C_d = dacă este descoperit

În (5) se presupune că dacă s-a produs detectarea, totalul fraudei cuplului este dezvăluit și supus la rata de penalitate f .

Cu acest model se poate descrie comportamentul cuplului pe ansamblu, dar și al fiecărui soț, când unul devine mai onest și celălalt mai necinstit și invers, în raport de ce atitudine are față de evaziune. Acestea se obțin, prin adăugarea unor parametri luati din evoluția reală trecută a ratei impozitării cum sunt:

- creștere în a = creșterea progresivă

$$(6) \quad X_M = Y_M h = X_M(Y_M, W_B \{a, b, d_0, d_1, e\}, P, f)$$

$$(7) \quad L_B = L_B(Y_M, W_B \{a, b, d_0, d_1, e\}, P, f)$$

Expansiunea economiei subterane în perioada tranzitiei

Tranzitia spre economia de piață în țările est-europene a fost acompaniată de o

negru

LB = orele lucrare în sectorul negru

Există o mulțime de situații care ar putea fi considerate. Un caz ce poate reflectă comportamentul real al multor cupluri este redat mai jos.

Cu: P - probabilitatea subiectivă de descoperire a evaziunii

U - funcția de utilitate

T - funcția impozitării

f - rata penalizării așteptată dacă s-a produs descoperirea.

Problema maximizării poate fi acum stabilită astfel:

la fiecare interval (a);

- creștere în e = micșorarea limitelor impozitării (e);

- creștere în d_0 , d_1 = creșterea deducțiilor legale asupra venitului impozabil (d_0, d_1);

- creștere în b = rata impozitării pe venitul total crește (b), funcția impozitelor fiind:

$$T(Y) = a(Y - D(Y))^e + bY,$$

unde $D(Y) = d_0 + d_1 Y$

Cu acest aparat se poate analiza cum modificările valorilor diversilor parametri afectează extinderea subraportării de către soț ($XM = Y_M h$) și orele de muncă pe piață neagră ale soției (L_B). Chestiunea deci revine la a scrie derivatele partiale pentru argumentele din ecuațiile (6) și (7).

severă criză de sistem, ceea ce ar fi presupus inițierea unui proces amplu de reformă și restructurare. În aceste condiții, politicile stabilizării ar fi trebuit să fie strâns legate de politicile structurale, în cadrul unui program global construit pe baza principiilor teoriei moderne a supply-side-ului. În cazurile în

care nu s-a procedat aşa, rezultatele obținute pe linia stabilizării macroeconomice riscă a se dovedi efemere, iar tranzitia va întârziu.

În sensul celor arătate, Robert Mundell, fondatorul teoriei supply-side, subliniază că în vreme ce o trăsătură importantă a oricărei politici de stabilizare o constituie, pe termen scurt, eliminarea excesului cererii sau absorbția excesului de lichiditate, succesul său pe termen lung depinde însă de obținerea unui răspuns favorabil din partea ofertei. De aceea, aşa cum afirmă profesorul american, în perioada de tranzitie, obiectivele de bază, pe termen lung, ale politicilor de stabilizare trebuie să le constituie stimularea ofertei, realizarea unei monede stabile și o eficiență alocativă crescută a activității economice, organizată pe principiile pieței.

În opoziție cu aceste cerințe, pornindu-se de la teoria clasică a cererii (demand-side economics) și de la modelul IS-LM, în unele țări estice, printre care și România, s-a pus accentul pe politica monetară (înțeleasă în sens restrâns), iar cea bugetară a fost folosită doar ca instrument pentru absorbția cererii agregate. Totodată, s-a considerat că cheltuielile guvernamentale, acoperite în principal prin impozite și taxe, vor avea un important efect multiplicator asupra investițiilor și implicit asupra ofertei agregate. În acest din urmă caz, s-a eludat unul din principiile de bază ale teoriei supply-side, care afirmă că efectul alocativ, multiplicator, al cheltuielilor guvernamentale, al politiciei bugetare, în general, se manifestă doar în cazul în care acoperirea lor se face prin sistemul garanțiilor guvernamentale (așa-numitele bonds).

În consecință, politica adoptată a avut efecte negative în ceea ce privește procesul de alocare a resurselor din economie și implicit asupra ofertei naționale. Conceptia, strict focalizată pe stabilizarea de tip demand-side, s-ar putea să fie și una din cauzele principale ale avansării lente pe linia privatizării și a restructurării.

Printre cauzele care fac ca această

conceptie să fie dominantă, atât la nivelul opiniei publice, cât și la nivelul politicii economice, le menționăm pe următoarele două:

- politica de stabilizare de tip demand-side presupune un rol important pentru guvern și stat și o abordare macroeconomică, ceea ce, într-un anumit fel, reprezintă o prelungire a vechilor tendințe de planificare centralizată;

- politicele impuse prin acordurile cu FMI, care, aşa cum se recunoaște chiar în publicațiile acestei organizații, sunt axate pe stabilizarea de tip demand-side.

Desigur, pe lângă elementele de ordin teoretic, conceptuale, care au condus la politica economică adoptată, au existat și factori obiectivi cu impact negativ, precum inexistența unor precondiții instituționale și comportamentale, scăderea producției și creșterea șomajului, însotite de o rată înaltă a inflației, ceea ce a condus la rate negative ale dobânzii, deprecierea acumulărilor și descurajarea investițiilor, posibilitățile limitate de acoperire a datoriei publice, a cheltuielilor guvernamentale, în general, prin împrumuturi lansate pe piața internă și externă etc.

Am considerat necesară această incursiune de ordin conceptual întrucât în literatura de specialitate abordarea economiei ascunse se face, de regulă, în cadrul teoriei supply-side; politica modernă a fiscalității derivând din aceasta.

În România, prin fiscalitate ridicată, pe de o parte, și printr-o politică monetară strânsă, pe de altă parte, s-au obținut unele rezultate în ceea ce privește stabilizarea, însă la un nivel foarte scăzut al PIB-ului. Pe termen lung însă politicele de stabilizare vor trebui integrate într-un program global de restructurare, în care impactul alocativ al politiciei bugetare, inclusiv cel asupra dinamicii economiei ascunse, va ocupa un loc important.

Alături de inflație și șomaj, un alt cost care poate fi imputat tranzitiei est-europene îl reprezintă expansiunea economiei subterane, în particular, a celei sustrase înregistrării, în general.

În ultimele două decenii se constată o sporire a interesului, atât al oficialităților, cât și al cercetătorilor din domeniul economic și social, pentru studierea fenomenului economiei ascunse. Pentru România, ca și pentru alte țări, există numeroase motive pentru care estimarea dimensiunii și dinamicii economiei ascunse prezintă importanță. Printre acestea, menționăm:

(1) Expansiunea economiei ascunse, cauzată, de regulă, de creșterea presiunii fiscale și a regularizărilor, poate conduce la erodarea bazei de impozitare, scăderea sumelor încasate prin taxe și impozite și deci la majorarea deficitului bugetar.

(2) În cazul expansiunii economiei ascunse, politica economică, bazată pe indicatori "oficiali" eronati, cel puțin în ceea ce privește amplitudinea, tinde să devină inadecvată. Impactul diverselor măsuri de politică economică nu va putea fi estimat în mod satisfăcător, iar numeroase efecte adverse pot apărea.

(3) În țările est-europene aflate în tranziție, "explozia" economiei ascunse (aflate în fază latentă înainte de 1989) poate compromite procesul implementării reformelor și al modernizării structurilor economice, dacă aceasta nu este evaluată în mod satisfăcător și nu este luată în considerare atunci când se fundamentează măsurile de politică economică.

În continuare, prezentăm un model, care, în cazul în care statistică oficială ar asigura datele corecte, ar putea reprezenta un instrument util pentru stimularea diverselor variante de politică în domeniul impozitării. Dintre metodele de evaluare a economiei ascunse a fost aleasă aceea care se bazează pe principiile curbei Laffer.

Modelul teoretic al curbei Laffer pornește de la un fapt evident în realitatea economică: pe măsură ce rata impozitării crește, cei care sunt supuși impozitării devin mai interesați de a ascunde veniturile obținute decât de a produce venituri suplimentare supuse impozitării. Începând de la un anumit nivel al ratei impozitării, sustragerea de la

plata acesteia către stat devine o activitate mai eficientă pentru producătorii de venit decât însăși creșterea volumului global al venitului declarat oficial.

În legătură cu modelul econometric utilizat pentru evaluarea gradului de expansiune a economiei ascunse în România, în perioada 1990-1992, facem următoarele precizări:

- datele referitoare la rata impozitării în prețuri constante reprezintă estimări proprii, întrucât publicațiile statistice nu conțin asemenea date;

- PIB-ul real, nu cel înregistrat în evidențele statistice actuale, a fost considerat constant pentru toți ani perioadei analizate; această restricție puternică, discutabilă desigur, am adoptat-o pe baza următorului considerent: este greu de presupus că activitatea economică în termeni reali poate scădea în doar 2-3 ani într-o asemenea proporție ca cea reflectată de statistică oficială (gradul de inactivitate de asemenea proporții sau prăbușirea nivelului productivității apărute instantaneu considerăm că încalcă principiul modificării relativ lente a comportamentului forței de muncă și a sistemelor economice, în general);

- deși cifrele ponderii economiei ascunse în economia românească ar putea fi contestate, le considerăm totuși plauzibile, fie și numai în comparație cu situația din alte țări (în cazul Italiei, de exemplu, luarea în considerare a activităților paralele a condus la revizuirea conturilor naționale în anul 1985, PIB-ul fiind reevaluat la o dimensiune mai mare cu 17,7%; de asemenea, calcule ale diversilor autori relevă o extindere importantă a economiei subterane chiar în țările dezvoltate: SUA - 10-14% în anul 1976, 28% în anul 1979, 10-15% între anii 1979-1984; Franța - 23,2% în anul 1965; Canada - 17,4-29,4% între anii 1969-1981; Germania de Vest - 8-24% în perioada 1955-1980; Italia - 30% în anul 1978, 10-35% în anul 1980; Belgia - 11-19% în anul 1985; Spania - 23% în anul 1978 etc.);

- metodele utilizate de cercetătorii occidentali, disponând de date statistice

analitice, se referă, de cele mai multe ori, la anumite laturi ale economiei subterane, chiar când determinările sunt indirekte (de exemplu, metodele monetare nu au în vedere sfera economiei aşa-numita non-monetară, iar investigarea pieței negre a muncii se concentrează doar pe veniturile rezultate din acest tip de activitate ilegală etc.), ceea ce în cazul României este greu de realizat în prezent;

- metoda utilizată de noi, pornind de la modelul curbei Laffer, este globală, economia subterană și toate celelalte categorii ale economiei ascunse fiind incluse în totalitate în activitatea denumită de noi, "neînregistrată"; aceasta explică, într-o anumită măsură, nivelul mai ridicat al ponderii economiei ascunse în România decât ponderile prezentate anterior pentru țările occidentale.

Forma originală a curbei Laffer se poate exprima ca în relația (1).

$$(1) \quad T = tY = t(Y_r - Y_n) = t(Y_r - \alpha t)$$

unde: T reprezintă volumul impozitelor încasate;

t - rata impozitării;

Y - PIB-ul înregistrat în evidențele statistice;

Y_r - PIB-ul total realizat;

Y_n - PIB-ul neînregistrat în evidențele statistice;

α - parametru (poate fi interpretat ca produs global realizat în economia ascunsă, ca dimensiune a ei).

Funcția economică pentru calculul volumului impozitelor (T), exprimat în miliarde lei (prețuri constante 1990), este redată prin relația (2).

$$(2) \quad \hat{T} = -1777,2t^2 + 1433,8t$$

Utilizarea formei standard a curbei Laffer, însă, nu permite reflectarea mecanismului care generează economia ascunsă, a dinamicii sale. În vederea realizării acestui deziderat am conceput un model pe care l-am denumit al curbei Laffer dezvoltată.

În construcția acestui model, s-a pornit de la rezultatele simulării obținute cu

ajutorul ecuației precedente. Astfel, considerând $Y_r = \text{constant} = 1433,8$ mld. lei (p. ct. '90), Y și t ca având valorile efectiv înregistrate în anii 1990-1992, simularea pe baza curbei Laffer simplă relevă că ... nu mai este o constantă, ci are o dinamică complexă în funcție de valorile variabilei - parametru t . Analiza prin metode econometrice a acestei dinamici ne-a condus la o ecuație de gradul 3. În plus, am considerat ipoteza că (t) trece prin originea axelor de coordonate (cea ce din punct de vedere economic are semnificația că la o rată de impozitare egală cu zero economia ascunsă dispără, adică întreaga activitate economică devine vizibilă, "iese la lumină"). În aceste condiții, funcția de estimare a lui ... are expresia prezentată în relația (3).

$$(3) \quad \hat{\alpha}(t) = at^3 + bt^2 + ct,$$

unde: $a = 0,0575274/100$;

$b = -5,7278647/100$;

$c = 180,81292/100$;

t - exprimat în procente.

Introducând α , astfel obținut, în relația de definiție a lui T se obține relația (4).

$$(4) \quad \hat{T} = t[Y_r - (\hat{\alpha}(t)^3 + \hat{\alpha}(t)^2 + \hat{\alpha}(t)t)]$$

Cu aceste noi notății și ținând seama de relația (5),

$$(5) \quad Y_r = Y_n + Y = ct$$

funcțiile de te ale lui Y_n , Y și T se vor exprima ca în relațiile (6), (7) și (8).

$$(6) \quad \hat{Y}_n = at^4 + bt^3 + ct^2,$$

$$(7) \quad \hat{Y} = Y_r - (at^4 + bt^3 + ct^2),$$

$$(8) \quad \hat{T} = -at^5 - bt^4 - ct^3 + Y_r t$$

Analiza matematică a funcțiilor de mai sus permite descrierea mecanismului de funcționare a sistemului economic global, a dinamicii acestuia în funcție de variația parametruului de comandă t . Pentru cazul concret al economiei românești din perioada anilor 1990-1992, rezultatele simulării modelului global relevă o dinamică complexă care este redată în graficele următoare, de asemenea, în tabelul 1 sunt redate, în mod analitic, rezultatele calculelor.

PROBLEME TEORETICO-METODOLOGICE

Tabel 1: Dinamica generatoare probabilă a economiei ascunse: o estimare bazată pe simularea curbei Laffer dezvoltate

t (%)	\hat{Y}_n (mld. lei p. ct. '90)	\hat{Y} (mld. lei p. ct. '90)	\hat{Y}_n / Y_r (%) [*]	\hat{T} (mld. lei p. ct. '90)
0	(m)	0	(M1)	1433,8
10	129,3	1304,4	9,00	130,5
15,106	(I1)	245,1	(I3)	1188,7
20	357,1	1076,7	24,90	215,3
25,852	475,7	958,1	33,20	247,7
30	546,8	887,0	38,10	266,1
33,189	595,7	838,1	41,50	278,2
34,678	(I2)	617,7	(I4)	816,1
40	699,9	733,9	48,80	293,6
40,526	708,9	724,9	49,40	293,7
40,975	716,9	716,9	50,00	(M2)
41	717,3	716,5	50,03	293,7
50	956,0	477,8	66,70	238,9
58,208	1433,8	0	100,00	0

Notă: (m) - minim

(M1), (M2) - maxime

(I1), (I2), (I3), (I4), (I5) - puncte de inflexiune

Se remarcă, pentru economia românească, în perioada tranzitie, nivelul ridicat al ponderii estimate a PIB-ul neînregistrat (\hat{Y}_n) în PIB-ul total (\hat{Y}). Aceasta, însă, nu trebuie să surprindă, întrucât chiar în cazul țărilor occidentale ponderea producției neînregistrate, inclusiv și producția casnică (menajele), este estimată la valori cuprinse între 40-50% și chiar mai mult.

Un aspect interesant, care rezultă din analiza efectuată cu ajutorul modelului propus, îl constituie introducerea opțiunii potrivit căreia scăderea PIB-ului înregistrat de evidențele statistice (\hat{Y}) în perioada de tranzitie poate fi pusă pe seama migrării activității economice din zona vizibilă, "oficială", în aceea ascunsă, "neoficială".

Conform datelor din tabel, unei rate a impozitării de peste 30% (așa cum a fost cazul economiei românești în anii '90) îi corespunde o pondere a economiei neînregistrate (\hat{Y}_n/Y_r) de peste 38%. De

altele, mulți autori consideră că activitățile ce compun sectorul economiei neoficiale reprezintă un factor de dezvoltare pentru țările în curs de dezvoltare, ponderea sa fiind apreciată, în multe cazuri, la peste 50% din PIB. Totodată, restrângerea ponderii acestui sector, prin introducerea de reglementări și transferarea în zona "vizibilă" a tot mai multe activități, reprezintă un criteriu important pentru aprecierea progreselor înregistrate de către o țară pe calea dezvoltării economice.

Studierea corectă a impactului politicilor trebuie să vizeze atât efectele pe termen scurt, cât și cele pe termen lung. În acest sens, sunt necesare o serie de abordări în care politica fiscală este analizată în corelație cu celelalte categorii de politică economică, dar și cu alți factori având impact asupra activității economice, cum sunt cei de ordin social, psihologic, ecologic, cultural. O asemenea corelație este reflectată în mod sistematic de răspunsul, în plan comportamental, al sistemelor aflate pe

diverse paliere, în raport cu impactul asupra activității economice ce se desfășoară într-un spațiu național dat.

În perioada tranzitiei la economia de piață, se impune o schimbare de optică și în abordarea gospodăriei individuale sau familiei, care, alături de atributul de "celulă a vieții sociale" îl dobândește tot mai mult pe acela de "celulă a vieții economice". Ea are buget, produce venit, acumulează bogăție și

investește, iar funcția sa obiectiv - criteriul eficienței economice detine o pondere din ce în ce mai mare. În aceste condiții, un element fundamental, de care va trebui să țină seama politica fiscală, îl reprezintă comportamentul în planul gospodăriei individuale. Studierea acestui tip de comportament necesită, însă, adoptarea unor metode noi, atât pentru evidența și prelucrarea datelor statistice, cât și pentru cercetarea economică propriu-zisă.

Note și bibliografie

- Cagan, P., *The Demand For Currency Relative to Total Money Supply*, în *Occasional Paper 62*, National Bureau of Economic Research, New York, (1958).
- Debare, M., *Les miliards de l'ombre l'économie souterraine*, Hatier, Paris, 1992.
- Feige, E.L., *How Big is the Irregular Economy?*, în *Challenge*, November-December, 5-13, (1979).
- Gutmann, P.T., *The Subterranean Economy*, în *Financial Analysts Journal* (November-December): 64-66 and 69, (1977).
- Henry, S., *The Hidden Economy*, London, 1978.
- Isachsen, A.J. and Strom, S., *Skattefritt. Svart sektor I vekst*, Oslo, 1981.
- Isachsen, A.J., Klovland, J.T. and Strom, S., *The Hidden Economy in Norway*, în Tanzi, V. (ed.), *The Underground Economy in the United States and Abroad*, Lexington, 1982.
- Isachsen, A.J. and Strom, S., *The Size and Growth of the Hidden Economy in Norway*, în *Review of Income and Wealth Series 31*, No. 1, 1985.
- Klovland, J.T., *In Search of the Hidden Economy: Tax Evasion and the Demand for Currency in Norway and Sweden*, în *Discussion paper*, Norwegian School of Economics and Business Administration, Bergen, 1980.
- Klovland, J.T., *Tax Evasion and the Demand for Currency in Norway and Sweden. Is there a Hidden Relationship?*, în *Discussion paper*, Norwegian School of Economics and Business Administration, Bergen, 1983.
- Pestian, P., *L'Economie souterraine*, Hachette, Pluriel, Paris, 1989.
- Schneider, F., Hofreither, M. and Neck, R., *The Consequences of a Changing Shadow Economy for the Official Economy. Some Empirical Results for Austria*, în Bös, D. and Felder, B. (eds.), *The political Economy of Progressive Taxation*, 1989.
- Tanzi, V., *The Underground Economy in the United States: Estimates and Implications*, în *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, 135, 1980, pp. 427-53.
- Thurow, L.C., *The Zero-Sum Society*, New-York, 1980.

PROBLEME TEORETICO-METODOLOGICE

Anexă

